

Maria Lewandowska

POJECIE "ZANIECHANIA DZIAŁANIA"
W ŚWIEŁLE KONCEPCJI LOGICZNEJ TEORII DZIAŁANIA

1. UWAGI WSTĘPNE

Uzasadnienia potrzeby tworzenia logicznej teorii działania odwołują się do powodów natury logicznej bądź do przyczyn o charakterze metodologicznym. Traktowanie logiki działania jako podstawy dla logiki deontycznej jest wyrazem przyjęcia przyczyn natury logicznej jako motywów dla konstrukcji logiki działania. Kierowanie się przyczynami o charakterze metodologicznym przejawia się w postulowaniu wykorzystania logiki działania jako narzędzia w metodologii nauk społecznych.

Logiczna teoria działania jest dziedziną badającą związki między wyrażeniami opisującymi działanie. Struktura i interpretacja tych wyrażen zależy od tego, jakie intuicje związane z pojęciem działania są formalizowane w języku teorii. Sposób rozumienia terminu "działanie" wyznacza podstawy dla logiki działania. Działanie, pojmowane jako dokonywanie zmian bądź jako zaniechanie dokonania zmian, stanowi przedmiot teorii G. H. von Wrighta opartej na logice zmian. Uogólnieniem takiego traktowania działania jest koncepcja T. Kubińskiego, w myśl której polega ono na zajęciu określonej postawy wobec zmiany. Przedmiotem logiki czynów jest opis postaw wobec zmian, n-ta logika czynów opisuje n postaw wobec zmian. (W niniejszych rozważaniach terminy: "działanie" i "czyn" będą używane zamiennie, podobnie terminy: "logika działania", "logika czynów").

Rozróżnienie dwóch postaw, z których jedna wyraża się w działaniu, druga natomiast jest jego zaniechaniem, powoduje potrzebę sprecyzowania pojęcia zaniechania i jego odróżnienia od pojęcia niedziałania.

Celem niniejszych rozważań jest analiza pojęcia "zaniechania" w świetle wybranych koncepcji logik działania. Próby formalizowania intuicji związanych z tym pojęciem ukazują jego uwikłanie w konteksty modalne (gdy jest ono definiowane przy użyciu pojęcia możliwości) oraz w konteksty deontyczne (gdy jest ono rozumiane jako zaniechanie działania). Koncepcje, w których "zaniechanie" nie jest rozważane stanowią argument uzasadniający twierdzenie, że nie może być ono wyrażane przez funktor negacji dołączony do wyrażania opisującego działanie.

Punkt odniesienia rozważań będą stanowiły koncepcje von Wrighta prezentowane w pracach: "Norm and Action" oraz "On the Logic of Norms and Actions"¹, obie są pomyślane jako podstawy dla logiki deontycznej, z tym że pierwsza jest konstruowana na podstawie logiki zmiany, a druga - klasycznego rachunku zdań. Ponadto przedstawimy pewne uwagi dotyczące logik czynów T. Kubińskiego. Autor określa je jako odpowiedniki logiki czynów von Wrighta, będące własnymi propozycjami realizacji koncepcji zarysowanej przez von Wrighta. Poddamy również analizie koncepcje teorii działania I. Pörna jako interesujący przykład modalnej logiki działania, w której pojęcie zaniechania nie jest charakteryzowane.

2. PROCEDURA TWORZENIA LOGIKI CZYNÓW LDn W UJĘCIU T. KUBIŃSKIEGO

Precyzując znaczenie terminu "działanie" Kubiński stwierdza, że polega ono na zajęciu określonej postawy wobec zmiany opisanej przez zdanie p. Z uwagi na to, że może być n różnych postaw wobec zmian, istnieje możliwość konstruowania n logik czynów których przedmiotem będzie opis n postaw. W takim ujęciu teoria von Wrighta opisuje dokładnie dwie postawy: jedną jest dokonanie, drugą - zaniechanie zmiany. Autor wyraźnie stwierdza, że działanie jest dokonaniem zmiany bądź jej zaniechaniem, wówczas gdy buduje logikę czynów opartą na logice zmiany. W koncepcji późniejszej, nie związanej z logiką zmiany, ujmowanie działania w aspekcie rezultatu pozwala na rozumienie działania w sensie wyżej określonym.

¹ G. H. von Wright, Norm and Action, London 1963; idem, On the Logic of Norms and Actions, [w:] New Studies in Deontic Logic, ed. R. Hilpinen, D. Reidel, Dordrecht 1981, s. 3-35.

Przedstawimy w najogólniejszym zarysie procedurę tworzenia logiki czynów LDn, czyli logiki opisującej n postaw².

Alfabet języka JLDn składa się z następujących elementów:

1. p_i - symbol reprezentujący zmienne bądź stałe zdaniowe albo zmienne czy stałe indywiduowe (i jest dowolną liczbą naturalną większą od zera),
2. —, T, - stałe występujące w formułach teorii zmian (w formułach typu T), czyli w wyrażeniach postaci $p_i T p_i$, $p_i T \neg p_i$, $\neg p_i T p_i$, $\neg p_i T \neg p_i$,
3. $d_1, \dots, d_n$ - stałe występujące w formułach typu D (są to operatory działania), czyli w wyrażeniach postaci d i Φ , gdzie Φ jest formułą typu T,
4. $\wedge, \vee, \sim$ - funktory rachunku zdań,
5. (,) - nawiasy.

Język JLDn jest najmniejszym zbiorem zawierającym wszystkie atomowe D-formuły, zamkniętym ze względu na spójniki koniunkcji, alternatywy i negacji oraz nawiasy. Teorie czynów budowane w tak scharakteryzowanym języku są tzw. otwartymi teoriami czynów, czyli takimi, w których nie występują kwantyfikatory. Nazwa "otwarte teorie czynów" jest używana przez Kubińskiego dla teorii będących odpowiednikami logiki czynów von Wrighta przedstawionej w pracy "Norm and Action". Nadmienimy tylko, że Kubiński konstruuje również logiki czynów z kwantyfikatorami, lecz w niniejszych rozważaniach nie będziemy ich opisywać³.

Na charakterystykę syntaktyczną logiki LDn składa się sformułowanie reguł przekształcenia formuł języka i podanie definicji tezy. Najkrótsze tezy logiki czynów LDn mają w ujęciu Kubińskiego

$$\text{postać } \sum_{k=0}^3 \sum_{i=1}^n d_i p_j^k.$$

Gdyby powyższy skrót rozpisać, to otrzymalibyśmy alternatywę zawierającą n czteroelementowych składników:

² Opieramy się na pracach: T. K u b i Ń s k i, Logiki czynów i ich semantyka, "Ruch Filozoficzny" 1972, nr 2, s. 177-183; i d e m, On Logics of Deeds, "Bulletin of the Section of Logic" February 1972, vol. 1, nr 1, s. 23-31.

³ Logiki czynów z kwantyfikatorami przedstawione są m. in. w pracach: T. K u b i Ń s k i, Wyrażenia z kwantyfikatorami w logikach zmiany i logikach czynów, "Studia Filozoficzne" 1978, nr 8-9, s. 163-171; i d e m, Pewne klasy elementarnych teorii czynów, "Acta Universitatis Wratislaviensis" 1983, nr 517, Prace Filozoficzne XXIX (Logika 8), s. 15-38.

$$(d_1p_j^0 \wedge d_1p_j^1 \wedge d_1p_j^2 \wedge d_1p_j^3) \vee \dots \vee (d_np_j^0 \wedge d_np_j^1 \wedge d_np_j^2 \wedge d_np_j^3)$$

Ogólnie można powiedzieć, że w otwartych teoriach czynów rozpatrywane są zależności między wyrażeniami postaci $d_i \phi$ (gdzie $i > 0$, a ϕ jest wyrażeniem teorii zmian). Proponowane przez Kubińskiego odczytanie tych wyrażeń brzmi: "ustalony czynnik działający, względnie niepusty zbiór ustalonych czynników działających zajmuje i-tą postawę wobec zmiany ϕ "⁴.

W przypadku LD_2 opisane są dwie postawy wobec zmiany. Zdaniem Kubińskiego, logika LD_6 opisywałaby sześć następujących postaw: sprawienie dobrowolne zmiany, sprawienie zmiany pod częściowym przymusem, sprawienie zmiany pod całkowitym przymusem, dobrowolne zaniechanie sprawienia zmiany, zaniechanie sprawienia zmiany pod częściowym przymusem, zaniechanie sprawienia zmiany pod całkowitym przymusem⁵. W logice czynów LD_6 postawy: sprawienia zmiany i zaniechanie ujmowane są, każda z osobna, w trzech okolicznościach. Wydaje się, że w każdej logice, która będzie opisywała więcej niż jedną postawę czynnika działającego, będzie występowała postawa zaniechania działania. Sposób rozumienia pojęcia zaniechania jest istotny dla logik czynów. Funktor zaniechania (d_2) i funktor negacji nie mogą być utożsamiane. Dlatego też nie można traktować jako podstawienia prawa wyłączonego środka z klasycznego rachunku zdań tezy LD_2 postaci:

$$(d_1p_j^0 \wedge d_1p_j^1 \wedge d_1p_j^2 \wedge d_1p_j^3) \vee (d_2p_j^0 \wedge d_2p_j^1 \wedge d_2p_j^2 \wedge d_2p_j^3).$$

3. NEGACJA A ZANIECHANIE DZIAŁANIA W KONCEPCJI G. H. VON WRIGHTA

W logice działania von Wrighta przedstawionej w pracy "Norm and Action", zostały wyróżnione dwa rodzaje negacji: zewnętrzna i wewnętrzna. Negacja zewnętrzna ma sens taki sam jak negacja w rachunku zdań, a więc dołączona do wyrażenia opisującego działanie wyraża to, że nie zostało ono wykonane. Negacja wewnętrzna natomiast wyraża to, że przeciwieństwo opisanego w danym wyrażeniu działania zostało wykonane. Jest ona uznawana za równoznaczną z zaniechaniem działania.

⁴ K u b i Ń s k i, Logiki czynów i ich semantyka, s. 177.

⁵ Ibidem.

Konsekwencją wyróżnienia dwóch typów negacji jest określenie dwóch rodzajów sprzeczności. O sprzeczności zewnętrznej czynów można mówić wtedy, gdy nie mogą być one wykonane przez ten sam podmiot w tych samych okolicznościach. Sprzeczność tę wyraża koniunkcja zdań, z których jedno stwierdza, że czyn został spełniony, zaś drugie, że negacja tego samego czynu została spełniona.

Kubiński ten rodzaj sprzeczności określa jako koniunkcję formuł opisujących tę samą postawę czynnika działającego wobec dwóch wykluczających się zmian; można ją przedstawić w postaci wyrażenia $d_1 \phi \wedge d_1 \sim \phi$. Sprzeczność wewnętrzna natomiast występuje wtedy, gdy koniunkcja wyrażen opisujących działania zawiera wyrażenie będące opisem wykonania czynu oraz wyrażenie będące opisem zaniechania wykonania tego czynu (czyli wyrażenie stanowiące wewnętrzną negację pierwszego). Odpowiednikiem sprzeczności wewnętrznej w ujęciu Kubińskiego jest sprzeczność formuł opisujących dwie wykluczające się postawy tego samego czynnika działającego wobec danej zmiany; wyraża ją koniunkcja postaci: $d_1 \phi \wedge d_2 \phi$.

Trzeba zauważyć, że utożsamienie zaniechania z tzw. negacją wewnętrzną, nie precyzuje sensu terminu "zaniechanie". Podkreśla ono jedynie to, że funktor negacji z rachunku zdań nie może wyrażać zaniechania. W określeniu pojęcia negacji wewnętrznej, należałoby podać interpretację terminu "przeciwieństwo" działania. Wyraża ono pewną aktywną postawę podmiotu, podczas gdy niedziałanie oznacza postawę bierną.

Dwa rodzaje negacji występują również w logice działania von Wrighta prezentowanej w pracy "On the Logic of Norms and Actions". Jest to teoria, której twierdzeniami będą wszystkie tautologie rachunku zdań po dokonaniu podstawienia za zmienne zdaniowe zmiennych reprezentujących zdania opisujące działanie. Schematy zdań opisujących działanie są wyrażeniami postaci $[p] (a, o)$, odczytywanymi: podmiot działający a w okolicznościach o podejmuje czynność p . Ten sposób odczytania schematu wskazuje na ujmowanie działania w aspekcie procesu. Teoria zbudowana dla zdań tego typu opiera się na czterech aksjomatach specyficznych:

- A1. $[\sim p] (a, o) \rightarrow \sim [p] (a, o)$,
- A2. $[\sim \sim p] (a, o) \leftrightarrow [p] (a, o)$,
- A3. $[p \wedge q] (a, o) \leftrightarrow [p] (a, o) \wedge [q] (a, o)$,
- A4. $[\sim (p \wedge q)] (a, o) \leftrightarrow [p \wedge \sim q] (a, o) \vee [\sim p \wedge q] (a, o) \vee [\sim p \wedge \sim q] (a, o)$.

W A1 i w A4 występuje negacja zewnętrzna i negacja wewnętrzna. Wyrażenie postaci $[\sim p] (a, o)$ przedstawia zaniechanie działania.

Jest ono określone przez definicję $[\sim p](a, o) \stackrel{\text{df}}{=} M[p](a, o) \wedge \sim[p](a, o)$. Symbol M użyty w definicji jest symbolem modalnym możliwości. Zgodnie z definicją zaniechania działania jest równoznaczne z jego niewykonaniem wtedy, gdy możliwe było wykonanie działania przez dany podmiot w danych okolicznościach. W przypadku $A4$ negacja wewnętrzna, czyli zaniechanie dotyczy czynności złożonych (konkretnie dotyczy zaniechania koniunkcji). Von Wright zauważa, że $A4$ można by zastąpić przez wyrażenie $[\sim(p \wedge q)](a, o) \leftrightarrow [\sim p](a, o) \vee [\sim q](a, o)$; nie podejmuje się jednak rozstrzygnięcia, która postać aksjomatu $A4$ jest słuszniejsza.

Łatwo spostrzec, że gdyby w $A1$ zastąpić poprzednik jego równoważnikiem definicyjnym, to negacja wewnętrzna zostałaby wyeliminowana, tyle że byłby wprowadzony do aksjomatyki funktor modalny możliwości. Wydaje się, że intuicyjny sens pojęcia zaniechania wymaga relatywizacji do możliwości wykonania działania. Znaczenie zaniechania jest zbliżone do świadomego powstrzymania się od działania. Oprócz zaniechania działania można wyróżnić zaniebdanie działania. Von Wright proponuje uznawać je za rodzaj zaniechania, tzn. zaniechanie w najszerszym tego słowa znaczeniu mogłoby być rozumiane jako powstrzymywanie się od działania bądź jako zaniedbanie działania. Wydaje nam się jednak, że zaniedbanie wymaga relatywizacji nie tylko do możliwości wykonania działania, ale także do powinności jego wykonania. Definicja pojęcia zaniedbania wymagałaby użycia w niej oprócz funktora modalnego możliwości także funktora deontycznego powinności (obowiązku).

Konieczność wprowadzenia do definicji zaniechania funktora modalnego wskazuje na powiązanie logiki działania z logiką modalną. Logiczne teorie działania von Wrighta uznawane są za niemożliwe logiki działania; jednakże jedno z ważnych pojęć określane jest za pomocą funktora modalnego.

4. ANALIZA DZIAŁANIA W KONTEKSTACH MODALNYCH A POJĘCIE ZANIECHANIA

Teoria działania przedstawiona przez J. Pörna w pracy "Action Theory and Social Science"⁶ analizuje dwie postawy podmiotu dzia-

⁶ I. Pörn, Action Theory and Social Science, D. Reidel, Dordrecht 1977.

łającego. Jedną z nich stanowi działanie powodujące konieczność wystąpienia danego stanu rzeczy, a drugą jest niedziałanie, którego rezultatem jest możliwość niewystąpienia danego stanu rzeczy. Jeżeli wystąpienie jakiegoś stanu rzeczy traktowałoby się jako zmianę, to teorię Pörna można by uważać również za opisującą postawy wobec zmian. Jest znamienne, że kwestie dotyczące relacji między działaniem a jego zaniechaniem nie są dyskutowane w teorii Pörna. Zanim spróbujemy wyjaśnić, dlaczego tak jest, przedstawimy główne pojęcia charakteryzowane w tej koncepcji logiki działania. Każde działanie ujmowane jest w kontekście modalnym. Znaczy to, że wyrażenia typu "a powoduje to, że p" (gdzie a oznacza podmiot działający, a p jest zmienną oznaczającą zdanie opisujące dany stan rzeczy) poprzedzane są terminami modalnymi konieczności bądź możliwości. Pörn wprowadza różne rodzaje operatorów modalnych w celu wyrażenia wszystkich zależności między działaniem podmiotu a i występowaniem stanu rzeczy opisanego przez p. Każdy rodzaj operatora modalnego jest charakteryzowany, a więc teoria działania mogłaby być określona jako zbiór logik działania z których każda zawiera jeden typ operatora modalnego. Za operatory podstawowe można uznać te, które są szczególnymi przypadkami funktora modalnego konieczności (ich symbolami są $\Box$, $\Box a$); pochodnymi względem nich są szczególne przypadki funktora możliwości (symbolicznie $\Diamond$, $\Diamond a$). Używając symboli modalnych: symbolu konieczności - $\Box$ i symbolu możliwości - $\Diamond$, przedstawimy związki między czterema operatorami, oznaczonymi przez symbole $\Box a$, $\Box a$, $\Diamond a$, $\Diamond a$. Znak $\rightarrow$ użyjemy jako znaku dla implikacji wyrażającej związek między podmiotem działającym a oraz stanem rzeczy opisanym przez zdanie p. Wyrażenie $\Box a \rightarrow p$ zinterpretujemy jako schemat $\Box (a \rightarrow p)$; $\Box a \rightarrow \sim p$ - jako $\Box (a \rightarrow \sim p)$; $\Diamond a \rightarrow p$ - jako $\Diamond (a \rightarrow p)$; $\Diamond a \rightarrow \sim p$ - jako $\Diamond (a \rightarrow \sim p)$.

Widoczne jest, że zależności między wymienionymi operatorami stanowią konsekwencje związku między funktorami konieczności i możliwości. Oprócz prostych operatorów modalnych w logice działania występować mogą operatory złożone. Jednym z nich jest operator Ea. Wyrażenie postaci Eap jest interpretowane jako koniunkcja dwóch modalności prostych ($Eap \stackrel{df}{=} \Box a \rightarrow p \wedge \Diamond a \rightarrow \sim p$), tzn. $Eap = (\Box (a \rightarrow p) \wedge \Diamond (a \rightarrow \sim p))$. Wyrażenie to opisuje jednocześnie dwie sytuacje: jedną, w której z działaniem podmiotu a jest koniecznie związane wystąpienie stanu rzeczy p oraz drugą, w której to, że a nie działa może spowodować to, że p nie wystąpi. Przedstawione schematy zdań opisujących działanie pokazują, że

można interpretować teorię Pörna jako teorię charakteryzującą dwie postawy podmiotu, tj. działanie i niedziałanie. Działanie stanowi przyczynę wystąpienia jakiegoś stanu rzeczy, niedziałanie może spowodować niewystąpienie danego stanu rzeczy. Zaniechanie dałoby się określić w tej koncepcji jako działanie powodujące określony stan rzeczy. Jednakże taka interpretacja "zaniechania", nadmiernie upraszczałaby problemy związane z jego zdefiniowaniem.

4. WNIOSKI

Teorie działania powinny uściślić nieprecyzyjny i niejednoznaczny termin języka potocznego, jakim jest zaniechanie. Ujmowanie zaniechania jako specyficznego rodzaju negacji działania i łączące się z tym zagadnienie rozumienia negacji w logikach działania, można potraktować jako właściwość charakterystyczną tych logik. Do takiego wniosku prowadzi analiza syntaktyczna logik czynów von Wrighta. Wyrazem trudności w zdefiniowaniu pojęcia zaniechania jest wykroczenie w jego definicji poza ustalony dla logik czynów język. Wprowadzony do definicji funktor możliwości powinien być interpretowany jako wyrażający zarazem zdolność, jak i sposobność wykonania czynu.

Traktowanie logik czynów jako teorii opisujących różne postawy podmiotu działającego pozwala na rozpatrywanie zaniechania jako jednej z postaw, postawy wykluczającej się z wykonaniem tego samego działania. Jednakże takie podejście poza wyróżnieniem postawy zaniechania niewiele pozwala o niej powiedzieć. Wiadomo tylko, że wyklucza się ona z postawą wykonania danego czynu. Można jeszcze dodać, że zaniechanie stanowi specyficzny rodzaj działania, ponieważ w ujęciu Kubińskiego działaniem jest zajęcie postawy wobec zmiany, wyrażającej się w jej dokonaniu bądź zaniechaniu. Potraktowanie zaniechania jako rodzaju działania bez sprecyzowania różnicy między zaniechaniem i niedziałaniem wydaje się być niezadowolające z intuicyjnego punktu widzenia. Jeżeli faktem jest, że zmiana nie została dokonana, to trudno jednoznacznie ustalić czy w ogóle nie zostało podjęte działanie, którego celem miało być przeprowadzenie tej zmiany, czy też zaniechano dokonania tej zmiany.

Nawiązując do teorii Pörna, w której pojęcie zaniechania nie jest analizowane, można by podjąć próbę jego określenia w języku tej teorii. Jeśli wyrażenie *Eap* precyzuje sens terminu "działa-

nie", to "zaniechanie działania" określić by można poprzez wyrażenie postaci $Ea (Eap)$, co czytamy jako: "a sprawia to, że a nie powoduje p". Nasuwa się jednak wątpliwość dotycząca tego czy jako równoznaczne można traktować wypowiedzi "a zaniechał p" i "przyczyną niewystąpienia p jest działanie podmiotu a polegające na tym, że a nie spowodował p". Wydaje się, że "zaniechanie" oraz "niespowodowanie" nie mogą być utożsamiane, bowiem "niespowodowanie" nie zawsze musi być "zaniechaniem".

Reasumując niniejsze rozważania dochodzimy do wniosku, że na gruncie analizowanych koncepcji logicznej teorii działania, pojęcie "zaniechania działania" nie zostało wyjaśnione w sposób wystarczający. Dlatego też wymaga ono dalszych analiz, których rezultat stanowiłoby wyraźne odróżnienie "zaniechania" od "nie-działania", "zaniechania" od "zaniedbania" oraz ustalenie funkcji kontekstów modalnych i deontycznych, w jakich to pojęcie bywa uwikłane przy próbach jego definiowania.

Uniwersytet Łódzki
Katedra Logiki i Metodologii Nauk

Maria Lewandowska

CONCEPT OF "FORBEARANCE OF ACTION" IN THE LIGHT OF CONCEPT
OF LOGICAL THEORY OF ACTIVITY

The way in which the term "activity" is understood determines foundations for the logical theory of activity. Activity understood as performance of changes or forbearance of performing a change is an object of G. H. von Wright's logic of actions based on the logic of changes. Generalization of such treatment of activity is T. Kubiński's concept according to which it consists in adopting a specific attitude towards a change; an object of n'th logic of actions is description of n attitudes to changes. The distinction made between two main attitudes, out of which one expresses itself in activity and the other in its forbearance makes it necessary to specify more exactly the concept of forbearance. Analysis of this concept brings out strongly its ambiguity, it emphasizes the difference between non-activity and forbearance. Defining forbearance as non-activity in the situation, in which a possibility of activity did exist involves application of one of the modal concepts. The concepts in which forbearance is not taken into account consti-

tute an argument justifying an assertion that forbearance cannot be expressed by the negation function. Attempts at formalization of intuitions connected with the term "forbearance of activity" show how deeply entangled it is in modal contexts, and even in deontic concepts if it is interpreted as "forbearance of activity".